Ks. prof. dr hab. Mieczysław Kogut
Papieski Wydział Teologiczny
we Wrocławiu

Wrocław, 30 września 2026 r.

Ocena dorobku naukowego ks. dra Michała Kłakusa, przygotowana w związku z postępowaniem kwalifikacyjnym o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego.

Na podstawie przedłożonego dorobku naukowego, życiorysu naukowego i autoreferatu, prezentującego zainteresowania i osiągnięcia w działalności naukowo-badawczej ks. dra Michała Kłakusa, na zlecenie Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, przedstawiam recenzję dorobku naukowego w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego.

1. Przebieg pracy zawodowej

Ścieżka kariery zawodowej i naukowej ks. dra Michała Kłakusa, przebiegała (i biegnie nadal) w sposób zupełnie odmienny od typowej kariery akademickiej, nawet dla duchownych prowadzących działalność naukową. Kandydat, do stopnia naukowego doktora habilitowanego, jest absolwentem Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Napisał pracę magisterską pt.: *Udział duchownych katolickich w pracach Sejmu Śląskiego pierwszej kadencji (1922-1929).*

Z woli ks. arcybpa A. Zimonia, ordynariusza katowickiego, kontynuował studia licencjackie, a później doktoranckie na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, które zwieńczył obroną licencjatu: *Parafia pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Jastrzębiu Zdroju w latach 1974-1980. Budowa kościoła i tworzenie parafii.* W 2009 roku obronił pracę doktorską pt.: *Kościół katolicki na Górnym Śląsku wobec Pierwszej Solidarności w Jastrzębiu Zdroju,* której promotorem był ks. prof. dr hab. Jerzy Myszor. Obydwie recenzje były pozytywne.

Przez wiele lat uprawiał naukę nieco po amatorsku, z dala od życia uniwersyteckiego, traktując ją jako pożyteczne hobby, prywatną pasję. Pracował początkowo jako katecheta w parafii Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Jastrzębiu Zdroju (2003-2006). W latach 2006-2007 był wikariuszem w parafii *Matki Bożej Różańcowej* w Chropaczowie. W 2007 roku wyjechał do Francji. W latach 2007-2014 był wikariuszem w parafii „Mourillon" w Toulonie. W latach 2014 - 2020 był proboszczem w Trans-en-Provence, a obecnie proboszczem w Toulonie.

Wyniesione z seminarium naukowego, prowadzonego przez wybitnego historyka ks. Jerzego Myszora, solidne wykształcenie, przekuwał w twórczą działalność. Od 2021 roku jest wykładowcą historii Kościoła w Instytucie Pastoralnym diecezji Fréjus-Toulon, afiliowanym przy Katolickim Uniwersytecie w Lyonie.

2. Charakterystyka i ocena dorobku naukowego

Ks. dr Michał Kłakus wykazuje w swoim dorobku naukowym po uzyskaniu stopnia doktora, dołączonym do wniosku o wszczęcie procedury nadania stopnia doktora habilitowanego (choć nie wszystkie spełniają kryteria publikacji o charakterze naukowym), siedem publikacji zwartych (monografie naukowe oraz edycje materiałów źródłowych), dwadzieścia osiem artykułów opublikowanych w recenzowanych czasopismach naukowych, dziesięć artykułów w czasopismach nierecenzowanych oraz w monografiach i publikacjach pokonferencyjnych, a także cztery publikacje o charakterze popularnonaukowym.

Jego zainteresowania naukowo – badawcze koncentrowały się wokół problematyki związanej z osobą arcybiskupa Józefa Gawliny i jego powojenną działalnością. Na pierwszym miejscu warto wspomnieć pracę „Korespondencja Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1939-1964", która pomogła autorowi w konstrukcji głównej pracy. Poza powyższą publikacją w swoim dorobku posiada 8 artykułów i jedną recenzję. Po lekturze stwierdzam, że opublikowany materiał stanowi niezmiernie wielki wkład dla poznania wiary i siły ducha ks. arcybiskupa J. Gawliny i polskiego duchowieństwa pracujących poza granicami kraju. Może służyć współczesnym adeptom historii do poznania tak mało znanych wydarzeń z życia duchowieństwa w ważnych ośrodkach polonijnych. W zbiorach bibliotecznych spotykamy na ten temat liczne publikacje wydawane przed 1989 r. Były one jednak w zdecydowanej większości zgodne z ówczesną, PRL-owską polityką informacyjną i nie omawiały całokształtu wydarzeń z lat okupacji. W ostatnim okresie zaczęto uzupełniać brakujący wachlarz wspomnień polskich żołnierzy walczących na różnych frontach. Zaczęto także drukowanie wspomnień ludzi, którzy przeżyli okropieństwa obozowego bytowania. Pośród nich odnajdujemy wspomnienia katolickiego duchowieństwa, które mogło przezwyciężać upodlenie i zadawany fizyczny ból dzięki głębokiej wierze w Boga i sile, którą ich obdarzał. Uważam, że prace ks. Kłakusa posiadają jeszcze jeden ważny walor. Wiara dawała zniewolonym, przez sowiecki lub niemiecki reżim, ludziom siłę do kontynuowania walki o prawdziwą niepodległość Ojczyzny.

Drugi krąg zainteresowania ogniskuje się wokół historii duszpasterstwa emigracyjnego oraz dzieje życia Polaków na emigracji. Pośród ośmiu artykułów jeden wzbudził moje wielkie zainteresowanie, tj. „Nie sądzę, żeby posądzanie mnie o wrogość do Kościoła było słuszne". Związki Czesława Miłosza z Seminarium Polskim w Paryżu, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 119(2022), s. 131-142. Ukazano tutaj wiele ciekawych, dotąd mało znanych wątków z życia wielkiego noblisty. Artykuł przybliża, jak układały się relacje między rektorem Seminarium Polskiego w Paryżu ks. Antonim Banaszakiem a przybyłym ze Stanów Zjednoczonych byłym dyplomatą komunistycznym. W wyniku starań rektora 13 stycznia 1956 roku w polskim kościele przy rue Saint-Honoré pisarz usankcjonował swój wieloletni związek, zawierając ślub kościelny. Do opracowania pozostałych artykułów Kandydat wykorzystał obszerną bazę zachowanych w archiwach wspomnień i drukowanych opracowań.

Trzecim nurtem badawczym było zainteresowanie się historią Kościoła na Śląsku. Warto tu przytoczyć jeden z ważnych efektów współpracy z ks. prof. dr. hab. Jerzym Myszorem. Był jednym z redaktorów *Słownika biograficznego duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922-2008* (Katowice 2009). Jego wkład w prace redakcyjne miał charakter pomocniczy i polegał przede wszystkim na weryfikacji opracowywanych biogramów pod kątem zgodności z przyjętą metodologią. Ponadto był autorem dziesięciu biogramów duchownych śląskich zamieszczonych w tym wydawnictwie. Z dużym zainteresowanie przeczytałem artykuł: *Bracia Brandysowie - obrońcy polskości i wiary ojczystej,* w: *Korfanty i inni. Rok 1918 na Górnym Śląsku*, red. J. Myszor przy współpracy H. Olszara, Katowice 2018, s. 9-25. Warto takie osoby jak bracia Brandysowie popularyzować pośród dorastającej, współczesnej młodzieży. Dominacja wiary i umiłowanie ojczyzny oraz pielęgnowanie polskiego języka. Byli to księża katoliccy i wybitni działacze narodowi na Górnym Śląsku i w pamięci zostali zapisani jako obrońcy polskości i wiary.

Czwartym i dość ciekawym obszarem badawczym była jego praca ukazująca dzieje komunizmu w Polsce w XX wieku, z szczególnym uwzględnieniem roli Kościoła katolickiego. Efektem jego wieloletnich poszukiwań źródeł archiwalnych była praca doktorska w 2009 roku. Po obronie pracy Kandydat nie zaniechał poszukiwania kolejnych źródeł. Rok później ukazała się drukiem poszerzona i uzupełniona wersja tej pracy pt. *Kościół*

i robotnicy. Kościół katolicki na Górnym Śląsku wobec Pierwszej „Solidarności" w Jastrzębiu-Zdroju. Wynikiem kontynuowania badań nad tą problematyką było napisanie siedmiu artykułów naukowych.

Centrum zainteresowań badawczych była także Francja, gdzie od wielu lat prowadził stałą działalność naukową i kościelną. W tym obszarze interesował się problematyką historii relacji polsko-francuskich. Do oceny przedstawił 7 artykułów, z których trzy były napisane w języku francuskim. Fakt ten potwierdza biegłą znajomość obcego języka i świetną umiejętność posługiwania się nim w badaniach naukowych, a szczególności w styczności z oryginalnymi źródłami.

Ostatnim kręgiem zainteresowania była kwestia relacji Gawliny do Żydów. Problem ten w dość ciekawy i uważam wyczerpujący, przedstawił w publikacji *Biskup Gawlina wobec Żydów w czasie II wojny światowej*.

Oceniając tę część dorobku naukowego, należy podkreślić, że prace ks. dra Michała Kłakusa charakteryzują się starannością w gromadzeniu materiału źródłowego, jego opracowaniu i w pełnym wykorzystaniu dla pomnażania dorobku polskiej i kościelnej historiografii, odnoszącej się do poznania duszpasterstwa emigracyjnego, jak i religijnych dziejów górnośląskiej diecezji. Dzięki temu zainteresowaniu do obiegu naukowego weszły ciekawe i istotne monografie autorskie kandydata do stopnia naukowego, studia i materiały oraz szkice i teksty biograficzne, artykuły naukowe oraz edycja źródłowa. Mam na myśli pracę: *Korespondencja Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1939-1964*, edycja, wstęp i oprac. Michał Kłakus, Centrum Badań nad Historią Kościoła im ks. Wincentego Myszora, Katowice 2025. Według mnie to starannie wydana praca, która była efektem jego wieloletnich zainteresowań.

W jego artykułach naukowych na uwagę zasługuje komunikatywny język, dzięki któremu odbiór jego dorobku jest znacznie szerszy niż grono samych historyków.

3. Praca habilitacyjna

Bez wątpienia za jeden z najważniejszych, a zarazem najbardziej dojrzałych elementów dorobku naukowego ks. dra Michała Kłakusa należy uznać publikację stanowiącą podsumowanie jego wieloletnich badań nad życiem, działalnością i myślą arcybiskupa Józefa Gawliny, a także – w szerszym kontekście – nad postacią i aktywnością ojca Józefa Marii Bocheńskiego OP. Podjęcie tej problematyki wymagało nie tylko szerokiej kwerendy źródłowej, lecz również umiejętnego połączenia perspektywy biograficznej, historycznej, eklezjologicznej. Szczególne znaczenie ma przy tym ukazanie wzajemnych relacji obu duchownych oraz ich współpracy w okresie powojennym, kiedy problem ekspansji ideologii komunistycznej stał się jednym z zasadniczych wyzwań stojących przed Kościołem katolickim.

Zainteresowanie ojca Józefa Marii Bocheńskiego osobą biskupa Józefa Gawliny sięga już kwietnia 1933 roku. Był to początek relacji, która z czasem miała przerodzić się w bliską i wieloletnią współpracę. Prawdopodobnie do bezpośredniego spotkania obu duchownych doszło 10 września 1936 roku w klasztorze franciszkańskim w Niepokalanowie. Początkowo ich kontakty nie miały jeszcze charakteru stałej współpracy, jednak sytuacja uległa zasadniczej zmianie wraz z wybuchem II wojny światowej. Wojna stworzyła bowiem nowe warunki, w których zarówno kompetencje intelektualne Bocheńskiego, jak i doświadczenie oraz pozycja Gawliny mogły zostać wykorzystane w działalności Kościoła na rzecz żołnierzy polskich i środowisk emigracyjnych.

Istotnym momentem w relacji obu duchownych było powierzenie przez biskupa Gawlinę ojcu Bocheńskiemu funkcji kierownika wydawnictw prasy katolickiej przy Kurii Polowej Wojska Polskiego. Decyzja ta świadczyła o dużym zaufaniu, jakim biskup darzył dominikanina, a jednocześnie wskazywała na jego uznanie dla jego przygotowania

intelektualnego, zdolności organizacyjnych oraz umiejętności podejmowania zaistniałych problemów. Działalność wydawnicza nie była bowiem traktowana wyłącznie jako forma przekazywania informacji religijnych. W warunkach wojennych i powojennych prasa katolicka stawała się również ważnym narzędziem formacji intelektualnej, kształtowania świadomości religijnej oraz obrony określonego systemu wartości.

Już pod koniec 1941 roku ojciec Bocheński należał do grona najbliższych współpracowników biskupa polowego. Kolejnym ważnym etapem tej współpracy było mianowanie go 16 lutego 1944 roku sekretarzem biskupa Gawliny. Od tego momentu relacje między obu duchownymi nabrały jeszcze bardziej bezpośredniego charakteru. Współpraca obejmowała nie tylko kwestie organizacyjne i wydawnicze, ale również zagadnienia związane z sytuacją polityczną i ideologiczną Europy po zakończeniu II wojny światowej. Szczególnego znaczenia nabrała wówczas kwestia stosunku do komunizmu, który zarówno dla Gawliny, jak i dla Bocheńskiego stanowił nie tylko system polityczny, lecz także ideologię pozostającą w zasadniczej sprzeczności z chrześcijańską wizją człowieka, społeczeństwa i państwa.

Współpraca obu duchownych, obejmująca działalność duszpasterską, wydawniczą, intelektualną oraz ideową, trwała zasadniczo aż do śmierci arcybiskupa Józefa Gawliny w 1964 roku. Jej wieloletni charakter oraz różnorodność podejmowanych inicjatyw sprawiają, że relacja Gawliny i Bocheńskiego zasługuje na szczegółowe opracowanie. Stanowi ona bowiem interesujący przykład współdziałania hierarchy kościelnego i filozofa-dominikanina, którzy – dysponując odmiennymi doświadczeniami i kompetencjami – podejmowali podobne problemy związane z sytuacją Kościoła w okresie powojennym.

Na tym tle należy szczególnie podkreślić znaczenie pracy ks. dra Michała Kłakusa pt. *Antykomunistyczna krucjata Józefa Gawliny i Józefa Marii Bocheńskiego w latach 1948–1964*. Publikacja ta stanowi jedno z najważniejszych osiągnięć naukowych Kandydata, ponieważ jest próbą całościowego przedstawienia zarówno działalności obu duchownych, jak i różnych płaszczyzn ich współpracy. Autor pracy koncentruje się na analizie jej etapów, form oraz uwarunkowań, ukazując jednocześnie szerszy kontekst historyczny, w którym działalność ta się rozwijała.

Przedmiotem zainteresowania ks. M. Kłakusa jest przede wszystkim intelektualna i duszpasterska konfrontacja z ideologią komunistyczną. Kandydat pokazuje, że sprzeciw wobec komunizmu nie ograniczał się do reakcji na konkretne wydarzenia polityczne. Miał on również wymiar światopoglądowy i religijny. Zarówno Gawliny, jak i Bocheńskiego interesowało bowiem nie tylko to, w jaki sposób system komunistyczny funkcjonował w wymiarze politycznym, lecz także jego konsekwencje dla religii, moralności, kultury oraz rozumienia osoby ludzkiej. W tym sensie praca podejmuje zagadnienie o szerszym znaczeniu niż sama historia działalności dwóch konkretnych osób.

Jednocześnie pewne wątpliwości budzi zastosowane w tytule określenie „***antykomunistyczna krucjata***". Autor wyjaśnia, że termin „krucjata" został użyty w znaczeniu metaforycznym i ma oznaczać duchową oraz ideową walkę z komunizmem. Takie wyjaśnienie jest zrozumiałe, jednak – moim zdaniem – nie usuwa wszystkich zastrzeżeń związanych z zasadnością zastosowania tego określenia. Termin „krucjata" posiada bowiem bardzo silne konotacje historyczne i kulturowe. W pierwszej kolejności odnosi się do średniowiecznych wypraw zbrojnych podejmowanych pod hasłami religijnymi, a jego znaczenie zostało z czasem rozszerzone na różnego rodzaju działania prowadzone w imię określonego celu religijnego lub politycznego. Problem ten jest szczególnie widoczny, jeśli zestawić sposób wykorzystania tego pojęcia przez ks. M. Kłakusa z szerszą historiografią dotyczącą idei krucjaty. Przykładem może być praca Mikołaja Gładysza *Zapomniani krzyżowcy, opublikowana w 2004 roku*. Autor analizuje w niej wyprawy krzyżowe z lat 1095–1291, a także związane z nimi działania dyplomatyczne oraz projekty wypraw, które

ostatecznie nie zostały zrealizowane, ale miały znaczenie dla poznania średniowiecznej idei krucjaty. Praca ta pokazuje zarazem, jak szerokie i wieloaspektowe może być rozumienie samego pojęcia „krucjata". W przypadku pracy ks. M. Kłakusa pojawia się jednak pytanie, czy materiał źródłowy i przedstawiona w publikacji działalność Gawliny oraz Bocheńskiego rzeczywiście uzasadniają zastosowanie tego określenia. Po lekturze pracy można bowiem odnieść wrażenie, że zasadniczy przedmiot badań stanowi przede wszystkim intelektualna, religijna, publicystyczna i duszpasterska krytyka komunizmu, a nie „krucjata" rozumiana nawet w rozszerzonym, metaforycznym znaczeniu. Oczywiście można przyjąć, że termin ten ma podkreślać intensywność i konsekwencję zaangażowania obu duchownych, jednak pozostaje pytanie, czy nie prowadzi on do pewnego uproszczenia charakteru analizowanych działań. Wątpliwość ta nie podważa jednak zasadniczej wartości samej publikacji. Przeciwnie, zwraca uwagę na istotny problem metodologiczny związany ze sposobem definiowania pojęć stosowanych w badaniach historycznych. Tytuł pracy sugeruje bowiem określoną interpretację działalności obu bohaterów, podczas gdy zasadnicza część przedstawionego materiału pozwala przede wszystkim na odtworzenie konkretnych form ich aktywności oraz wzajemnej współpracy. Z tego względu bardziej precyzyjne określenie charakteru tej działalności mogłoby – moim zdaniem – lepiej odpowiadać treści przeprowadzonych badań.

Głównym celem rozprawy ks. dra Michała Kłakusa jest odtworzenie źródeł, uwarunkowań i rozwoju antykomunistycznych przekonań arcybiskupa Józefa Gawliny oraz ojca Józefa Marii Bocheńskiego OP, a następnie ukazanie form i metod podejmowanej przez nich działalności oraz określenie znaczenia tej aktywności dla Kościoła katolickiego, polskiej emigracji politycznej i społecznej, a także dla szerszego nurtu oporu wobec systemu komunistycznego. Kandydat podejmuje zatem problem, który wykracza poza klasycznie rozumianą biografistykę. Nie chodzi bowiem jedynie o przedstawienie kolejnych etapów życia dwóch wybitnych duchownych, lecz o rekonstrukcję określonego sposobu myślenia, systemu wartości oraz strategii działania, które kształtowały ich stosunek do komunizmu i wpływały na podejmowane przez nich inicjatywy.

Kandydat zwraca szczególną uwagę na wpływ doświadczeń życiowych arcybiskupa Gawliny, zwłaszcza jego pobytu w Związku Sowieckim w 1942 roku, na ukształtowanie jego zdecydowanie negatywnego stosunku do komunizmu. Po II wojnie światowej antykomunizm stał się jednym z najważniejszych elementów jego działalności duszpasterskiej i publicznej.

Gawlina postrzegał komunizm nie tylko jako system polityczny, lecz przede wszystkim jako zagrożenie duchowe, moralne i cywilizacyjne, którego antychrześcijański charakter należało ujawniać i zwalczać. Ponieważ po wojnie nie mógł powrócić do Polski, swoją działalność prowadził przede wszystkim w środowiskach emigracyjnych. Szczególne znaczenie miała dla niego troska o zachowanie wiary, polskiej tożsamości narodowej oraz antykomunistycznego charakteru emigracji. W realizacji tych celów ważną rolę odgrywał o. Józef Maria Bocheński OP., który pomagał Gawlinie przede wszystkim w porządkowaniu argumentacji dotyczącej istoty komunizmu oraz w rozpoznawaniu sposobów jego oddziaływania na społeczeństwa zachodnie. Jego refleksja miała znaczenie szczególnie w sytuacji, gdy część opinii publicznej na Zachodzie postrzegała komunizm przede wszystkim jako alternatywny model polityczny lub społeczno-gospodarczy, nie dostrzegając w pełni jego konsekwencji dla wolności religijnej i autonomii jednostki. Współpraca obu duchownych zmierzała więc między innymi do ukazywania ideologicznego charakteru komunizmu oraz konsekwencji wynikających z jego praktycznej realizacji.

Wspólny program obu duchownych obejmował walkę z komunizmem zarówno w krajach znajdujących się za żelazną kurtyną, jak i w świecie zachodnim. Szczególną uwagę poświęcano problemowi wpływów filokomunistycznych wśród zachodnich katolików oraz w środowiskach polskiej emigracji. Gawlina i Bocheński dostrzegali bowiem możliwość

oddziaływania komunizmu poprzez znacznie bardziej subtelne mechanizmy niż bezpośrednia działalność polityczna. Propaganda, publikacje, działalność intelektualna, środowiska akademickie, organizacje społeczne oraz odpowiednio konstruowane przekazy medialne mogły wpływać na sposób postrzegania sytuacji w krajach komunistycznych. Z tego względu konieczne było – w ich przekonaniu – stworzenie odpowiedniego zaplecza intelektualnego, które pozwalałoby rozpoznawać i analizować tego rodzaju oddziaływanie. Komunizm był więc przez nich postrzegany jako system, którego skuteczność mogła zależeć nie tylko od siły aparatu państwowego, ale również od zdolności do kształtowania opinii publicznej. Z tego względu przeciwdziałanie jego wpływom wymagało prowadzenia działalności edukacyjnej i formacyjnej. Istotne było wyjaśnianie mechanizmów funkcjonowania systemu komunistycznego, wskazywanie na jego konsekwencje dla Kościoła i społeczeństwa oraz kształtowanie postaw umożliwiających świadome przeciwstawianie się jego ideologii. Tak rozumiana działalność miała charakter długofalowy i wymagała konsekwencji oraz odpowiedniej organizacji. W tym kontekście używane w odniesieniu do działalności obu duchownych określenie „wojna duchowa" nabiera szczególnego znaczenia. Nie chodziło bowiem o walkę rozumianą w kategoriach militarnych, lecz o konflikt dotyczący podstawowych wartości, przekonań i sposobu rozumienia człowieka oraz społeczeństwa. Przedmiotem tej konfrontacji była w znacznej mierze sfera świadomości. Odpowiedzią na oddziaływanie ateistycznego komunizmu miała być formacja religijna i intelektualna, która pozwalałaby jednostkom zachować zdolność do samodzielnej oceny rzeczywistości oraz obrony własnych przekonań. Tak rozumiany antykomunizm miał więc kilka wzajemnie powiązanych wymiarów. Pierwszy z nich stanowił wymiar religijny, związany z obroną wolności Kościoła i wiary chrześcijańskiej. Drugi miał charakter moralny i antropologiczny – dotyczył obrony określonej wizji człowieka, jego godności i wolności. Trzeci był wymiarem narodowym, związanym z troską o zachowanie polskiej tożsamości i pamięci historycznej. Czwarty natomiast można określić jako polityczny i społeczny, ponieważ obejmował sprzeciw wobec systemu komunistycznego i jego wpływów w Polsce oraz poza jej granicami. Jednym z walorów rozprawy jest właśnie podjęcie próby ukazania wzajemnych zależności pomiędzy tymi płaszczyznami. Czy ona się w pełni udała? Po lekturze pracy mam pewne wątpliwości.

Istotnym elementem pracy jest także przedstawienie stanu dotychczasowych badań nad życiem i działalnością obu duchownych. W przypadku Józefa Gawliny należy podkreślić, że jest to postać obecna w historiografii dotyczącej dziejów Kościoła katolickiego, polskich sił zbrojnych oraz polskiej emigracji XX wieku. Dotychczasowi badacze podejmowali wiele aspektów jego działalności, dzięki czemu możliwe stało się odtworzenie zasadniczych etapów jego biografii oraz określenie jego miejsca w dziejach Kościoła katolickiego w Polsce i na emigracji. Wśród osób, które odegrały szczególną rolę w upowszechnianiu wiedzy o arcybiskupie Gawlinie, należy wymienić abpa Szczepana Wesołego. Jego działalność przyczyniła się do zachowania pamięci o Gawlinie oraz do popularyzowania wiedzy o jego życiu i posłudze[1]. Znaczący wkład w rozwój badań nad Gawliną wniósł również ks. prof.

[1] S. Wesoły, *Wspomnienia o śp. ks. arcybiskupie Józefie Gawlinie*, „Wiadomości Diecezjalne" (katowickie) 1989, nr 11, s. 417-426; tenże, *Stosunki między generałem Sikorskim i biskupem J. Gawliną*, „Zeszyty Historyczne" 1991, z. 95, s. 20-54; tenże, *Ksiądz Arcybiskup Józef Gawlina*, w: *Losy Polaków żyjących na obczyźnie i ich wkład w rozwój kultury i nauki krajów osiedlenia na przestrzeni wieków. Materiały III Sympozjum Biografistyki Polonijnej*, Rzym, 25-26 września 1998, red. A. i. Z. Judyccy, Lublin 1998, s. 297-309; tenże, *Arcybiskup Józef Gawlina (1892-1964)*, w: *Duchowieństwo polskie w świecie. Materiały VII Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej*, Papieski Uniwersytet Urbaniański, Rzym, 17-18 października 2002, red. A. i Z. Judyccy, Toruń 2002, s. 356-360; tenże, *Gorliwość duszpasterska. Wspomnienie*, w: *Arcybiskup Józef Gawlina Biskup Polowy Wojska Polskiego*, red. A. Siomkajło, Londyn 2015, s. 63-86.

Jerzy Myszor. Szczególne znaczenie miało przygotowanie przez niego do publikacji *Wspomnień arcybiskupa* oraz *Dziennika Polowego*[2]. Dzięki wcześniejszym publikacjom wielu innych historyków możliwe było stosunkowo dokładne odtworzenie najważniejszych etapów życia Gawliny – od okresu obu wojen światowych, poprzez działalność na Śląsku i funkcję biskupa polowego, aż po działalność na rzecz polskiej emigracji po 1945 roku[3]. Na szczególną uwagę zasługują prace A.K. Kunerta[4], P. Majki[5], M. Wesołowskiego[6] i W.J. Wysockiego[7].

Gdy chodzi o publikacje dotyczące osoby i działalności o. Józefa Marii Bocheńskiego to ważne są tu prace R. Zadury[8] i Jana Parysa[9]. Pierwszy zwrócił szczególną uwagę na życie i działalność dominikanina do r. 1945, a drugi opisał stosunek o. Bocheńskiego do komunizmu. Kandydat korzystał także z dorobku naukowego J. Pyłata[10], M. Bombika[11], C. Glombika[12], A. Czecha[13] i wielu innych, co daje przede wszystkim poczucie wnikliwego i solidnego przeanalizowania już opublikowanego materiału.

---

[2] *Arcybiskup Józef Gawlina. Wspomnienia,* opracował i przypisami opatrzył ks. J. Myszor, Katowice 2004; tenże, *In viam pacis. Dziennik Biskupa Polowego Wojska Polskiego 1939-1945*, oprac. J. Myszor, Katowice 2019; tenże, *Cum Deo. Dziennik 1959-1964*, red. J. Myszor, Katowice 2022; *Biskup Józef Gawlina w Związku Sowieckim, edycja dokumentów i wprowadzenie*, J. Myszor, Warszawa 2013; *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924-1948*, wyd. i oprac. J. Myszor, D. Bednarski, J. Konieczny, Katowice 2022;

[3] M. Chrostowski, Ks. biskup J. Gawlina wśród Wojska Polskiego w Rosji, Brighton [1946]; J. Bańka., Arcybiskup Józef Gawlina (1892-1964), „Duszpasterz Polski Zagranicą" 1970, nr 3, s. 210-226; tenże, Arcybiskup Józef Gawlina 1892-1964, Katowice 1992; J. Bakalarz, *Arcybiskup Józef Gawlina jako duchowy opiekun Polonii*, „Studia Polonijne" 1982, t. 5, s. 103-125; T. Wyrwa, *Biskup Gawlina, generał Sikorski i Watykan*, „Zeszyty Historyczne" 1989, z. 90, s. 98-108.

[4] *Józef Feliks Gawlina. Biskup Polowy Polskich Sił Zbrojnych. Przemówienia. Pisma. Rozkazy. 1939-1945,* opracował A.K. Kunert, Warszawa 2002.

[5] P. Majka, *Generał Józef Gawlina. Biskup połowy,* Warszawa 2017.

[6] M. Wesołowski, *Świętość żołnierza w nauczaniu Biskupa Polowego Józefa Gawliny*, Warszawa 2003; tenże, *Duszpasterstwo w II Korpusie gen. Władysława Andersa,* Kielce 2004; *Duszpasterstwo wojskowe wobec działań zbrojnych II wojny światowej w świetle dokumentów i rozporządzeń biskupa polowego polskich sił zbrojnych na Zachodzie,* cz. II, opracowali M. Wesołowski, A.C. Żak, Warszawa 2008.

[7] J. Gawlina, *Dziennik biskupa polowego wojska polskiego (1937-39) (fragmenty),* w: *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania,* red. W.J. Wysocki, Warszawa 2001, s. 359-451.

[8] R. Zadura, *Działalność wydawnicza O. Józefa Innocentego Marii Bocheńskiego OP podczas II wojny światowej w latach 1940-1943,* „Archiwum Emigracji. Studia, Szkice, Dokumenty" 2010, z. 1-2 12-13), s. 137-157; tenże, *O. Innocenty Bocheński kapelanem Samodzielnej Grupy Operacyjnej Polesie*, „Wiadomości. Polska Misja Katolicka w Szwajcarii" 2010, nr 469, s. 19-20; tenże, *O. Innocenty Bocheński w okupowanej Polsce 1939 roku,* „Wiadomości. Polska Misja Katolicka w Szwajcarii" 2010, nr 470, s. 22-23; tenże, *Saga rodu Bocheńskich: o przodkach, rodzinie i młodości o. Józefa Marii Bocheńskiego*, Kraków 2013; tenże, *W obronie Ojczyzny. Losy o. Bocheńskiego w pierwszych dniach II wojny światowej,* „Wiadomości. Polska Misja Katolicka w Szwajcarii" 2010, nr 468, s. 22.

[9] J. Parys, *„Dlaczego antykomunizm?": ojciec Bocheński jako sowietolog*, „Arcana. Kultura, Historia, Polityka" 2005, nr (61) 1 - (62) 2, s. 103-109; tenże, *Krzywe lustro: (o. J. M. Bocheńskim w dokumentach SB),* „Arcana. Kultura, Historia, Polityka" 2005, nr (66) 6, s. 166-174.

[10] J. Pyłat, *Związki Józefa (Innocentego Marii) Bocheńskiego OP ze środowiskiem naukowym „wychodźstwa niepodległościowego" w Wielkiej Brytanii,* „Rocznik Tomistyczny" 2020, nr 9, s. 453-474.

[11] M. Bombik, *Ojciec profesor Józef Innocenty Maria Bocheński jako człowiek wiary,* „Studia Philosophiae Christianae" 1995, nr 2, s. 43-51.

[12] C. Głombik, *Ojciec Józef Bocheński: drogi życia i myślenia filozoficznego: w stulecie urodzin Uczonego: materiały pokonferencyjne*, Katowice 2004.

[13] A. Czech, *Śląskie epizody w życiu Ojca profesora Józefa M. Bocheńskiego OP*, w: *Z tej Ziemi: śląski kalendarz katolicki na rok 1995*, Katowice 1994, s. 156-158.

Podstawę źródłową pracy stanowiła bardzo szeroka kwerenda archiwalna przeprowadzona w 26 archiwach krajowych i zagranicznych. Szczególne znaczenie miały archiwa watykańskie, w tym Archiwum Sekretariatu Stanu, Archiwum Apostolskie oraz Archiwum Dykasterii Nauki Wiary. Wykorzystanie tych zespołów źródłowych pozwoliło na dotarcie do dokumentacji związanej z funkcjonowaniem Kościoła katolickiego na poziomie Stolicy Apostolskiej oraz z relacjami pomiędzy poszczególnymi hierarchami i instytucjami kościelnymi. W przypadku działalności arcybiskupa Gawliny ma to szczególne znaczenie, ponieważ jego aktywność nie ograniczała się do środowisk polskiej emigracji, lecz była również związana z szerszą polityką i strukturami Kościoła powszechnego.

Wykorzystano również materiały przechowywane w archiwach związanych z działalnością arcybiskupa Gawliny i o. Bocheńskiego, m.in. w Polskich Misjach Katolickich, archiwach dominikańskich, Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, IPN oraz Archiwum Akt Nowych. Dzięki tak szerokiej bazie źródłowej możliwe było nie tylko odtworzenie oficjalnych działań obu duchownych, ale także poznanie ich zaplecza organizacyjnego, kontaktów, konfliktów i reakcji władz kościelnych oraz komunistycznych.

Z uznaniem muszę przyznać, że autor z tak ogromnej ilości zdobytego materiału potrafił stworzyć dość solidne dzieło. Udało mu się to przede wszystkim poprzez umiejętne zastosowanie metod badawczych. Pozwoliły mu one na przeprowadzenie wielowymiarowej analizy oraz udzielenie możliwie pełnych odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Wszystkie etapy badawcze zostały zaplanowane i zrealizowane w sposób zapewniający spójność metodologiczną i wewnętrzną jedność. Osiągnięte rezultaty stanowią istotny wkład w rozwój wiedzy na temat współpracy arcybpa Gawliny z o. Bocheńskim.

Po drugie podjęta w niniejszej publikacji problematyka wynikała z wieloletnich obserwacji i analiz funkcjonowania duszpasterstwa oraz struktur Kościoła pośród powojennej emigracji. Autor umiejętnie to osadzał w kontekście zmian społeczno-politycznych, jakie dokonały się w Polsce, jak i w Europie. Kluczowym impulsem do podjęcia antykomunistycznej akcji obu duchownych były realia społeczne w morzu komunistycznej, kłamliwej propagandy. Przeprowadzone badania wskazują, że sukces działań tych obu duchownych był możliwy dzięki harmonijnemu połączeniu współpracy z polskim episkopatem, a zwłaszcza z ks. kard. Stefanem Wyszyńskim.

Podejmując zagadnienie antykomunistycznego zaangażowania obu duchownych, Kandydat szczególną uwagę poświęcił zatem ich relacjom z księdzem Prymasem Stefanem Wyszyńskim. Zagadnienie to jest interesujące również z tego względu, że lektura rozprawy prowadzi do postawienia pewnych pytań dotyczących charakteru wzajemnych relacji pomiędzy Gawliną a Prymasem. W niektórych partiach pracy, a szczególnie na s. 167, można odnieść wrażenie, że działalność arcybiskupa Gawliny była przez kardynała Wyszyńskiego oceniana z pewnym dystansem, a niekiedy nawet negatywnie. Pojawia się w związku z tym pytanie, czy kardynał Wyszyński rzeczywiście nie w pełni akceptował zakres i charakter misji Gawliny, czy też dostrzegane napięcia wynikały raczej z odmiennych ocen sytuacji, różnic kompetencyjnych oraz specyfiki funkcjonowania Kościoła w kraju i na emigracji? Jest to kwestia wymagająca szczególnej ostrożności interpretacyjnej, ponieważ misja Gawliny wynikała również z określonych uzgodnień kościelnych i jego pozycji w strukturach Kościoła powszechnego. Wydaje się zatem, że relacje obu hierarchów powinny być analizowane z uwzględnieniem zarówno ich wspólnego celu, jakim było przeciwstawianie się komunizmowi, jak i różnic dotyczących sposobu realizacji tego celu. Ukazanie ewentualnych napięć pomiędzy Gawliną a Wyszyńskim jest o tyle interesujące, że może prowadzić do bardziej złożonego obrazu funkcjonowania polskiego Kościoła w okresie powojennym. Nie musi ono bowiem oznaczać zasadniczej różnicy ideowej pomiędzy oboma hierarchami. Mogło wynikać z odmiennego położenia, zakresu kompetencji, odpowiedzialności oraz

sposobu postrzegania bieżącej sytuacji politycznej. Z tego względu fragmenty rozprawy poświęcone tym relacjom stanowią interesujący punkt wyjścia do dalszej dyskusji i wymagają – jak się wydaje – jeszcze dokładniejszego zestawienia różnych grup źródeł.

Doceniam u Kandydata zdolność umiejętnego dostrzegania złożoności i wieloaspektowości problematyki, związanej z antykomunistyczną walką arcybpa Gawliny i o. Bocheńskiego i dobrania odpowiednich metod badawczych, umożliwiających wnikliwą analizę procesu przyczyn powstania tej walki oraz czynników determinujących jej kontynuację pośród realnych zagrożeń. Wykorzystał podstawowe metody badawcze. Każda z tych metod pełniła kluczową rolę w rozpoznaniu, gromadzeniu i interpretacji materiałów źródłowych oraz w tworzeniu syntetycznego obrazu badanego zagadnienia. To umożliwiło Kandydatowi zgromadzenie obszernego materiału, którego struktura została zaprezentowana jako osiągnięcie naukowe. W pierwszym rozdziale zostały przedstawione źródła i przyczyny antykomunistycznego zaangażowania Gawliny i Bocheńskiego, a w drugim zostały ukazane kwestie organizacyjne i praktyczne związane z prowadzeniem działalności antykomunistycznej, w szczególności zdobywania środków finansowych oraz tworzenia odpowiedniego zaplecza intelektualnego i organizacyjnego.

Trzeci rozdział stanowi najważniejszą część pracy. Kandydat w sposób szczegółowy analizuje konkretne obszary działalności antykomunistycznej arcybiskupa Gawliny. Przede wszystkim była to troska o zachowanie jedności i antykomunistycznego charakteru polskiej emigracji. Według jego założeń emigracja miała być miejscem przechowywania polskiej tradycji, religii i tożsamości narodowej.

Ostatni rozdział dotyczy działań władz komunistycznych wobec Gawliny i Bocheńskiego. Omówiono między innymi próby pozyskania Gawliny do współpracy oraz działania operacyjne aparatu bezpieczeństwa skierowane przeciwko obu duchownym. Analizie poddano również relacje Gawliny z ks. Marianem Strojnym, rektorem Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie, którego arcybiskup podejrzewał o kontakty z komunistycznymi służbami bezpieczeństwa. Problematyka ta pokazuje, że antykomunistyczna działalność obu duchownych była obserwowana i traktowana przez aparat bezpieczeństwa jako istotne zagrożenie.

W konstrukcji tak przedstawionej pracy szczególnie godne podkreślenia są osiągnięte przez Kandydata wyniki badawcze. Są one rezultatem nie tylko szerokiej kwerendy archiwalnej, ale również jego wieloletnich doświadczeń, obserwacji i przemyśleń dotyczących funkcjonowania Kościoła oraz polskiej emigracji. Istotną rolę odegrała także wymiana poglądów z osobami i środowiskami naukowymi zajmującymi się dziejami polskiej emigracji, historią Kościoła oraz jego struktur administracyjnych działających poza granicami kraju. Proces poznawczy, który doprowadził do powstania rozprawy, był możliwy między innymi dzięki wieloletniej aktywności Kandydata we francuskich strukturach administracyjnych Kościoła. Jego doświadczenie nie ograniczało się przy tym do działalności naukowej, lecz obejmowało również zaangażowanie w dokumentowanie, ochronę i zabezpieczanie materialnego dziedzictwa Kościoła, zarówno rękopiśmiennego, jak i drukowanego. Takie doświadczenie ma szczególne znaczenie dla historyka Kościoła, ponieważ pozwala lepiej rozumieć nie tylko treść dokumentów, ale również kontekst ich powstawania, przechowywania i funkcjonowania w strukturach kościelnych. Szczególnie cenne okazało się doświadczenie zdobyte podczas pracy (od 2021 r.) w ramach powierzonych jemu obowiązków. Prowadził działalność badawczą w zakresie historii Kościoła we Francji oraz historii Kościoła powszechnego w Diecezjalnym Instytucie Formacji Pastoralnej w Tulonie (Institut Diocésain de Formation Pastorale - IDFP), afiliowanym przy Katolickim Uniwersytecie w Lyonie. Wyniki prowadzonych badań były publikowane w formie artykułów naukowych w czasopismach naukowych krajowych i zagranicznych. W latach 2021-2023 brał też udział, wraz z ks. dr. hab. Damianem Bednarskim oraz ks. prof. dr. hab. Jerzym

Myszorem, w projekcie badawczym pt. *Działalność abp. Józefa Gawliny, Protektora Polskiej Emigracji, oraz duszpasterzy emigracyjnych wywodzących się z diecezji katowickiej w warunkach okupacyjnych i powojennych*, realizowanym w ramach badań Instytutu Nauk Teologicznych Uniwersytetu Śląskiego.

Ważny podkreślenia jest fakt, że Kandydat brał wielokrotnie udział w konferencjach naukowych. Ta specyficzna forma wymiany doświadczeń pozwoliła Kandydatowi na prezentację własnych przemyśleń, a także na weryfikację stawianych tez w kontekście opinii środowiska naukowego. Prowadził także cykl wykładów monograficznych pt. *„Chrześcijanin wobec śmierci na przestrzeni wieków"*. W zeszłym roku akademickim realizował wykłady monograficzne pt. *„Spór między tradycjonalistami a integrystami we Francji w XIX i XX wieku"*. Był zapraszany do wygłoszenia wykładów również w dwóch parafiach w Toulonie, gdzie uczestniczyło w nich kilkudziesięciu odbiorców.

Zdobyta wiedza i doświadczenia w zakresie archiwizacji i analizy materiałów źródłowych, połączone z dogłębną znajomością dziejów diecezji górnośląskiej, a przede wszystkim dziejów polskiej emigracji i roli jaką odegrali arcybiskup Gawlina i Ojciec Bocheński w jej integracji, pozwoliły zrozumieć Kandydatowi złożoność problematyki, która zaistniała po drugiej wojnie światowej. Problematyka ta, z uwagi na bliskość czasową omawianych wydarzeń, stanowił szczególne wyzwanie dla historyka, wymagając precyzyjnego ujęcia oraz kompleksowego spojrzenia na zagadnienia związane z ustawiczną walką o prawdę i polską tożsamość. Wokół arcybiskupa Gawliny pojawiali się ludzie o różnych poglądach. Najtrudniej odczytać było zamiary człowieka zakłamanego, wysłanego przez polskich komunistów, a ukrywającego się pod płaszczem walki o dobro społeczne. Moje uznanie dla Kandydata, że potrafił w swej pracy w kapitalny sposób te fakty przedstawić z trafną konkluzją.

Podsumowując, należy stwierdzić, że rozprawa habilitacyjna ks. dra Michała Kłakusa stanowi kompleksową analizę procesów związanych ze wspólną działalnością arcybiskupa Józefa Gawliny i ojca Józefa Marii Bocheńskiego OP. Kandydat nie ograniczył się do przedstawienia poszczególnych faktów i wydarzeń, lecz podjął próbę rekonstrukcji mechanizmów, które doprowadziły do ukształtowania i kontynuowania ich antykomunistycznego zaangażowania. Przeprowadzone badania wskazują, że antykomunizm stanowił jeden z głównych czynników determinujących powojenną działalność obu duchownych. Był on jednak rozumiany szerzej niż tylko jako sprzeciw wobec konkretnego systemu politycznego. Obejmował również obronę wolności religijnej, godności człowieka, autonomii Kościoła, polskiej kultury i tożsamości narodowej. Szczególne znaczenie miało przekonanie, że komunizm należy zwalczać nie tylko w wymiarze politycznym, ale również na płaszczyźnie intelektualnej.

Istotnym ustaleniem rozprawy jest również wskazanie, że Gawlina i Bocheński zachowywali daleko idącą ostrożność wobec okresowych zmian polityki władz komunistycznych wobec Kościoła. Okresowe złagodzenia kursu, między innymi w latach 1950 i 1956, nie były przez nich traktowane jako dowód trwałej zmiany strategii władz. W ich ocenie mogły one mieć charakter przejściowy i instrumentalny, wynikający z aktualnych potrzeb politycznych reżimu. Takie postrzeganie sytuacji wpływało na ich przekonanie o konieczności zachowania czujności oraz kontynuowania działań na rzecz obrony niezależności Kościoła i społeczeństwa. Antykomunistyczna działalność obu duchownych obejmowała zatem kilka wzajemnie powiązanych płaszczyzn. Z jednej strony była to bezpośrednia krytyka ideologii i praktyki systemu komunistycznego. Z drugiej – przeciwdziałanie jego wpływom w środowiskach katolickich i emigracyjnych na Zachodzie. Istotne miejsce zajmowała również działalność formacyjna i intelektualna, której celem było przygotowanie środowisk polskich do świadomego przeciwstawiania się propagandzie komunistycznej. Szczególną rolę odgrywała przy tym obrona polskiej tożsamości narodowej i

religijnej na emigracji. W działalności Gawliny była ona ściśle związana z jego rozumieniem roli Kościoła w życiu polskiej wspólnoty poza krajem. Kościół miał być nie tylko miejscem sprawowania kultu religijnego, ale również przestrzenią zachowania języka, tradycji, pamięci historycznej i więzi narodowych. W tym kontekście działalność duszpasterska nabierała znaczenia szerszego niż tylko religijne.

Współpraca z ojcem Bocheńskim pozwalała natomiast na rozwijanie intelektualnego wymiaru tej działalności. Jego kompetencje filozoficzne i analityczne umożliwiały systematyczne podejmowanie problematyki komunizmu oraz krytyczne analizowanie jego założeń. W ten sposób obaj duchowni wzajemnie uzupełniali swoje kompetencje: Gawlina posiadał doświadczenie hierarchy i organizatora życia emigracyjnego, Bocheński natomiast wnosił rozbudowane zaplecze filozoficzne i intelektualne.

Recenzowana publikacja stanowi tym samym istotny wkład w badania nad współczesnymi dziejami Kościoła katolickiego, szczególnie w zakresie jego funkcjonowania w warunkach emigracyjnych oraz udziału polskiego duchowieństwa w przeciwstawianiu się systemowi komunistycznemu. Wartość rozprawy polega także na tym, że pozwala spojrzeć na antykomunizm nie tylko przez pryzmat działalności politycznej, lecz również jako zjawisko związane z religią, kulturą, pamięcią historyczną i tożsamością narodową.

Praca ma również znaczenie dokumentacyjne. Dzięki szerokiej kwerendzie archiwalnej Autor zgromadził i wykorzystał materiał pozwalający na rekonstrukcję wielu aspektów działalności Gawliny i Bocheńskiego, w tym również ich kontaktów, relacji personalnych, problemów organizacyjnych oraz reakcji władz kościelnych i komunistycznych. Zestawienie tych materiałów przyczynia się do pogłębienia wiedzy o funkcjonowaniu polskich środowisk emigracyjnych po II wojnie światowej.

Pod względem metodologicznym rozprawa nie budzi zasadniczych zastrzeżeń. Analiza wykorzystanych materiałów źródłowych oraz przedstawionych w pracy stanowisk i poglądów jest przeprowadzona w sposób merytoryczny i formalnie poprawny. Kandydat wykazuje znajomość zasad krytyki źródeł, potrafi zestawiać ze sobą różne kategorie materiałów oraz wykorzystuje literaturę przedmiotu w sposób odpowiadający charakterowi podejmowanej problematyki. Konstrukcja pracy pozostaje podporządkowana postawionym pytaniom badawczym, a kolejne części rozprawy tworzą logiczną i wzajemnie uzupełniającą się całość.

Na pozytywną ocenę zasługuje również wykorzystanie literatury źródłowej, przedmiotowej i pomocniczej. Jej zakres należy uznać za wystarczający do realizacji przyjętych celów badawczych, a w wielu aspektach za bardzo szeroki. Kandydat sięgnął zarówno do publikowanych opracowań, jak i do licznych materiałów archiwalnych, co pozwoliło mu skonfrontować dotychczasowe ustalenia historiografii z nowymi świadectwami źródłowymi.

W konsekwencji należy stwierdzić, że przedstawiona rozprawa stanowi wynik wieloletniego i konsekwentnie prowadzonego procesu badawczego. Jej wartość wynika z połączenia szerokiej kwerendy archiwalnej, znajomości literatury przedmiotu, doświadczenia Kandydata w zakresie funkcjonowania struktur kościelnych oraz jego wieloletniego zainteresowania historią polskiej emigracji. Zgromadzony materiał został poddany analizie umożliwiającej przedstawienie wieloaspektowego obrazu działalności arcybiskupa Józefa Gawliny i ojca Józefa Marii Bocheńskiego.

W mojej ocenie szczególnie cenne jest to, że Kandydat nie ograniczył się do przedstawienia samych deklaracji i działań obu duchownych, lecz próbował odtworzyć ich zaplecze organizacyjne, intelektualne i personalne, a także reakcje otoczenia i przeciwników politycznych. Dzięki temu rozprawa pozwala lepiej zrozumieć mechanizmy funkcjonowania polskiego Kościoła i emigracji w okresie zimnej wojny oraz znaczenie, jakie dla tych środowisk miała konsekwentna obrona wartości religijnych i narodowych.

Całość przeprowadzonych badań pozwala zatem uznać rozprawę za wartościowe i samodzielne opracowanie naukowe, wnoszące istotny wkład do badań nad dziejami Kościoła katolickiego, polskiej emigracji oraz antykomunistycznej działalności polskich środowisk kościelnych po II wojnie światowej. Jej mocną stroną jest zarówno szeroka baza źródłowa, jak i umiejętność wykorzystania zgromadzonego materiału do stworzenia spójnego obrazu badanego zagadnienia. Zastosowane metody badawcze, konstrukcja rozprawy oraz sposób wykorzystania literatury i źródeł pozwalają ocenić ją jako opracowanie dojrzałe pod względem warsztatowym i istotne z punktu widzenia dalszych badań nad historią najnowszą Kościoła oraz polskiej emigracji.

4. Podsumowanie

Dokonując całościowej oceny dorobku naukowego ks. dra Michała Kłakusa, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na jego konsekwentny, choć stosunkowo wąsko zakreślony profil badawczy. Zainteresowania naukowe Kandydata koncentrują się przede wszystkim wokół historii Kościoła katolickiego, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Kościoła na Górnym Śląsku, historii polskiej emigracji, duszpasterstwa emigracyjnego oraz działalności arcybiskupa Józefa Gawliny. W jego dorobku przeważają artykuły naukowe, a także opracowania o charakterze popularnonaukowym. Nie należy jednak traktować tej struktury dorobku wyłącznie jako jego ograniczenia. Analiza kolejnych publikacji pozwala bowiem dostrzec wyraźny proces dojrzewania warsztatu badawczego oraz stopniowego przechodzenia od przyczynkowych i szczegółowych analiz do bardziej kompleksowego ujmowania podejmowanej problematyki. Warto podkreślić, że znaczna część wcześniejszych publikacji ks. dra Michała Kłakusa może być odczytywana jako swoiste przygotowanie i zapowiedź późniejszych, bardziej rozbudowanych przedsięwzięć badawczych. Poszczególne artykuły nie stanowią zatem zbioru przypadkowo dobranych tematów, lecz wpisują się w określony ciąg problemowy, którego naturalnym zwieńczeniem stały się większe opracowania monograficzne. Taki sposób kształtowania dorobku świadczy o konsekwentnej ewolucji intelektualnej Kandydata oraz o stopniowym krystalizowaniu się jego indywidualnego profilu badawczego. Można zauważyć, że wraz z upływem czasu ks. dr Michał Kłakus coraz wyraźniej odchodzi od pojedynczych zagadnień i faktów na rzecz ich szerszego kontekstu historycznego, społecznego, politycznego i kościelnego.

Pewnym ograniczeniem dorobku Kandydata jest niewątpliwie stosunkowo silna koncentracja na dziejach Kościoła górnośląskiego oraz na osobie i działalności arcybiskupa Józefa Gawliny. W przypadku osoby ubiegającej się o stopień doktora habilitowanego można byłoby oczekiwać szerszego spektrum zainteresowań badawczych, obejmującego również problematykę wykraczającą poza wymiar regionalny i osobowy. Rozszerzenie perspektywy badawczej o szersze procesy zachodzące w Kościele powszechnym, dziejach emigracji, relacjach państwo–Kościół czy przemianach społeczno-politycznych XX wieku mogłoby dodatkowo wzbogacić dorobek Kandydata i nadać mu bardziej syntetyczny charakter.

Jednocześnie należy zauważyć, że wskazane ograniczenie jest w znacznym stopniu równoważone przez wieloaspektowość podejmowanych badań. Ks. dr Michał Kłakus nie ogranicza się bowiem do powierzchownego przedstawiania wybranych zagadnień, lecz podejmuje próbę ich możliwie wszechstronnego zbadania. Dotyczy to zarówno działalności arcybiskupa Józefa Gawliny, jak i dziejów Kościoła na Górnym Śląsku oraz problematyki polskiej emigracji. Charakterystyczna dla jego warsztatu jest tendencja do poszukiwania nowych źródeł, zestawiania ze sobą różnych kategorii materiałów oraz rekonstruowania wydarzeń i procesów historycznych na podstawie rozproszonych świadectw.

Istotnym elementem rozwoju naukowego Kandydata jest również jego udział w projektach badawczych realizowanych w ramach grantów. Na szczególną uwagę zasługuje

udział w projekcie nr 4/03/2021 dotyczącym problematyki: Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński a Kościół we Francji, a także w projekcie nr 11/03/2024 poświęconym Korespondencji arcybiskupa Józefa Gawliny i o. Józefa Marii Bocheńskiego OP w latach 1939–1964. Udział w tego rodzaju przedsięwzięciach wskazuje na stopniowe poszerzanie perspektywy badawczej Kandydata oraz na jego zdolność do podejmowania tematów wymagających zarówno samodzielności, jak i współpracy naukowej.

Badania prowadzone przez ks. dra Michała Kłakusa mają również istotny walor dokumentacyjny. Dzięki konsekwentnemu sięganiu do materiałów źródłowych możliwe staje się przywracanie pamięci o osobach, wydarzeniach i procesach, które nie zawsze znajdują właściwe miejsce we współczesnej historiografii, a tym bardziej w przestrzeni publicznej. Szczególne znaczenie ma tutaj problematyka polskiej emigracji oraz funkcjonowania Kościoła katolickiego poza granicami kraju. Podejmowane przez Kandydata badania pozwalają lepiej zrozumieć mechanizmy, dzięki którym Kościół stawał się jednym z istotnych elementów podtrzymywania tożsamości narodowej, religijnej i kulturowej Polaków pozostających poza krajem.

W tym kontekście na szczególne podkreślenie zasługuje warsztat źródłowy Kandydata. Ks. dr Michał Kłakus wykazuje dużą staranność w posługiwaniu się materiałem archiwalnym, przywiązuje znaczenie do właściwej dokumentacji ustaleń oraz konsekwentnie podejmuje wysiłek weryfikowania informacji pochodzących z różnych źródeł. Niekiedy prowadzi to wręcz do drobiazgowości, jednak w przypadku badań historycznych dotyczących osób i wydarzeń XX wieku cecha ta może stanowić istotny walor, szczególnie w sytuacji, gdy zachowany materiał źródłowy jest rozproszony, niejednorodny i wymaga krytycznej analizy. W pracach Kandydata widoczny jest ponadto swoisty „instynkt badawczy", przejawiający się w umiejętności dostrzegania tematów i problemów, które mogą stać się podstawą dalszych badań.

Droga awansu naukowego ks. dra Michała Kłakusa ma charakter dość nietypowy. Jego aktywność dydaktyczna początkowo związana była przede wszystkim z nauczaniem religii, natomiast działalność naukowo-badawcza rozwijała się niejako równolegle do innych obowiązków zawodowych i duszpasterskich. Tym większego znaczenia nabiera fakt, że mimo ograniczonych możliwości systematycznego funkcjonowania w środowisku akademickim Kandydat stopniowo rozwijał własny warsztat naukowy i konsekwentnie poszerzał zakres swoich kompetencji. Początkowo kształtował go w obszarze teologii i duchowości, następnie coraz wyraźniej kierując swoje zainteresowania ku historii Kościoła i historii najnowszej.

Proces ten miał charakter stopniowy i logiczny. W pierwszym etapie przedmiotem zainteresowania Kandydata były przede wszystkim zagadnienia związane z historią Kościoła na Śląsku. Następnie centralne miejsce w jego badaniach zajęła postać arcybiskupa Józefa Gawliny. Kolejnym istotnym obszarem stały się dzieje komunizmu w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca i roli Kościoła katolickiego w warunkach systemu komunistycznego. Równolegle rozwijały się jego zainteresowania historią duszpasterstwa emigracyjnego oraz dziejami Polaków żyjących poza granicami kraju. Tak kształtowany profil badawczy doprowadził ostatecznie do powstania tematu habilitacyjnego, który łączy kilka wcześniej rozwijanych przez Kandydata nurtów badawczych.

Wybrana problematyka pracy habilitacyjnej ma zatem charakter wyraźnie interdyscyplinarny. Łączy ona zagadnienia z zakresu historii Kościoła, historii najnowszej, duszpasterstwa emigracyjnego, refleksji politycznej, uwarunkowań społecznych funkcjonowania Kościoła oraz filozoficznej i ideowej krytyki komunizmu. Takie połączenie różnych perspektyw pozwala na bardziej pogłębione przedstawienie działalności arcybiskupa Józefa Gawliny oraz ukazanie jej w szerszym kontekście historycznym. Z tego względu recenzowaną pracę można postrzegać jako swoistą biografię polityczną i intelektualną

arcybiskupa Józefa Gawliny, w której losy jednostki zostają przedstawione na tle zasadniczych przemian politycznych, społecznych i kościelnych XX wieku.

Szczególnie istotnym elementem tej konstrukcji badawczej jest uwzględnienie postaci o. Józefa Marii Bocheńskiego OP. Kandydat ukazuje go jako bliskiego współpracownika, intelektualnego partnera i zaufanego doradcę arcybiskupa Gawliny. Dzięki temu analiza nie ogranicza się wyłącznie do działalności samego hierarchy, lecz pozwala uchwycić szersze środowisko intelektualne i organizacyjne, w którym kształtowały się jego poglądy oraz podejmowane przez niego działania. Zestawienie obu postaci umożliwia także lepsze ukazanie problematyki stosunku Kościoła do komunizmu oraz intelektualnych podstaw działalności prowadzonej przez polskie środowiska emigracyjne.

Zbieżność tematyczna poszczególnych prac oraz konsekwentne rozwijanie określonych problemów sprawiły, że ks. dr Michał Kłakus zyskał w środowisku naukowym pozycję kompetentnego znawcy problematyki funkcjonowania Kościoła katolickiego w życiu Polaków pozostających na emigracji. Jego badania nie ograniczały się przy tym wyłącznie do publikacji. Kandydat aktywnie uczestniczył w konferencjach naukowych, podczas których prezentował wyniki prowadzonych badań, formułował własne interpretacje oraz konfrontował je z opiniami innych badaczy. Tego rodzaju aktywność jest ważnym elementem rozwoju naukowego, ponieważ pozwala na weryfikację przyjmowanych hipotez, poszerzanie perspektywy badawczej oraz uczestnictwo w szerszym obiegu naukowym.

Analiza całokształtu dorobku ks. dra Michała Kłakusa wskazuje ponadto na systematyczne zdobywanie wiedzy i stopniowe doskonalenie warsztatu metodologicznego. Jego prace świadczą o umiejętności formułowania problemów badawczych, gromadzenia i krytycznej analizy źródeł oraz konstruowania na ich podstawie spójnej narracji historycznej. Widoczna jest również konsekwencja w rozwijaniu zasadniczego nurtu zainteresowań, przy jednoczesnym stopniowym poszerzaniu jego zakresu o nowe zagadnienia i perspektywy.

Na szczególne uznanie zasługuje fakt, że Kandydat rozwijał działalność naukową bez klasycznej ścieżki etatowego pracownika uczelni. Finalizacja doktoratu, a następnie przygotowanie rozprawy habilitacyjnej w warunkach łączenia działalności badawczej z innymi obowiązkami wymagały znacznej samodyscypliny, konsekwencji i umiejętności organizacji pracy. Fakt ten należy traktować jako świadectwo jego samodzielności naukowej, determinacji oraz umiejętności długofalowego prowadzenia własnych badań.

Całość przedstawionego dorobku pozwala zatem stwierdzić, że ks. dr Michał Kłakus osiągnął etap dojrzałości naukowej, na którym jest zdolny nie tylko do samodzielnego prowadzenia badań, lecz także do formułowania własnych problemów badawczych i konsekwentnego ich rozwijania. Jego dorobek posiada wyraźnie zarysowany profil tematyczny, a podejmowana problematyka jest rozwijana w sposób systematyczny i pogłębiony. Szczególną wartość stanowią badania dotyczące osoby arcybiskupa Józefa Gawliny, historii Kościoła na Górnym Śląsku, dziejów polskiej emigracji oraz relacji pomiędzy Kościołem a systemem komunistycznym.

W konsekwencji należy uznać, że przedstawiony dorobek naukowy, wraz z rozprawą habilitacyjną oraz aktywnością badawczą i konferencyjną Kandydata, stanowi podstawę do pozytywnej oceny jego rozwoju naukowego. Ks. dr Michał Kłakus wykazuje samodzielność badawczą, umiejętność krytycznego wykorzystania źródeł, konsekwencję w rozwijaniu własnego programu badawczego oraz zdolność do podejmowania problemów o znaczeniu wykraczającym poza pojedyncze zagadnienia szczegółowe. W mojej ocenie cechy te pozwalają stwierdzić, że osiągnął on poziom dojrzałości naukowej odpowiadający wymaganiom stawianym osobom ubiegającym się o stopień doktora habilitowanego.

Mając powyższe na uwadze, stwierdzam, że całokształt dorobku naukowego ks. dra Michała Kłakusa, jego aktywność badawcza, rozwój warsztatu metodologicznego oraz przedstawiona rozprawa habilitacyjna tworzą spójną podstawę do dalszego procedowania w

sprawie nadania mu stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk teologicznych, w dyscyplinie nauki teologiczne. W związku z powyższym wnoszę o kontynuowanie postępowania habilitacyjnego i nadanie ks. dr. Michałowi Kłakusowi stopnia doktora habilitowanego w zakresie historii.

Papie.... Wydział Teologiczny
50-328 Wrocław, ul. Katedralna 9

Ks. prof. zw. dr hab. Mieczysław Kogut
Kierownik Katedry Historii Kościoła
w Średniowieczu

Ks Mieczysław Kogut